

CZU: 811.135.1'276.6:82-97

LIMBA TEXTELOR RELIGIOASE PUBLICATE LA TIPOGRAFIA EXARHICEASCĂ DIN CHIȘINĂU: PARTICULARITĂȚI SINTACTICE

Claudia CEMĂRTAN

Universitatea de Stat din Moldova

Textul religios a constituit, în istoria limbii române, un model de scriere și pentru textele din alte registre stilistice. Însă, după secolul al XVIII-lea stilul bisericesc devine complementar celui laic, diferențiindu-se tot mai mult de acesta la toate nivelurile lui. Cercetarea unor tipărituri executate într-un spațiu românesc rupt de la teritoriile neamului – în tipografia exarhicească din Chișinău secolului al XIX-lea, sub presiunea politică și lingvistică a noilor stăpâni ruși – poate oferi date prețioase ce caracterizează limba utilizată în această epocă în oficierea slujbei religioase pe meleagurile Basarabiei.

Cuvinte-cheie: *text religios, structură sintactică, construcție perifrastică, regim verbal, topică, eliziune.*

LANGUAGE OF RELIGIOUS TEXTS PUBLISHED IN EXARCHIAL TYPOGRAPHY FROM CHISINAU: SYNTACTIC PARTICULARITIES

Religious text was, in the history of Romanian language, a model of writing and for texts from other stylistic registers, but, after the eighteenth, the church style become complementary to the secular, differing more than it's at all levels. Research of prints executed in a Romanian space broken from the national territories - in Exarchal Typography from Chisinau in nineteenth century, under the political and linguistic pressure of new Russian masters - can provide valuable data that characterize the language used in this era in celebration of religious services in Bessarabia.

Keywords: *religious text, syntactic structure, periphrastic construction, verbal regimen, topical, elision.*

Studiul textului religios a suscitat, de-a lungul timpului, interesul cercetătorilor din variate domenii, aceștia fiind motivați, în primul rând, de importanța limbajului religios în istoria limbii române, dar și de multiplele posibilități de abordare, care conduc la cercetări originale. E.Coșeriu opina, la timpul său, că orice limbă literară este, în același timp, istorică și momentană, că „istoria limbii depășește antinomia dintre sincronie și diacronie, pentru că este negarea diacroniei atomiste și, totodată, nu se găsește în contradicție cu sincronia” [1, p.244], sincronia și diacronia fiind prezente în oricare dintre etapele de evoluție a limbii, iar I.Oprea, dezvoltând această idee, preciza că „într-o limbă literară chiar și diacronia reală poate deveni sincronică, adică poate fi prezentă în orice moment, fiindcă textele mai vechi se cunosc și pot fi oricând reluate elemente din ele, pot fi deci cunoscute și revalorificate, reluând o competență a diacroniei în sincronie” [2, p.99].

Limba veche bisericească a fost, multa vreme, identică, în trăsăturile sale generale, cu limba oficială din ținuturile românești și a devenit apoi un model pentru româna literară modernă. Fenomenul cultural general de separare progresivă dintre domeniul laic și cel religios a condus, începând cu secolul al XVIII-lea, spre o variantă a limbii literare, varianta bisericească, complementară celei laice. În această ordine de idei, cercetarea unor tipărituri executate într-un spațiu românesc rupt de la teritoriile neamului poate oferi date prețioase ce ar caracteriza limba utilizată în această epocă în oficierea slujbei religioase pe meleagurile Basarabiei.

Anexarea la Rusia, în 1812, a regiunii dintre Nistru și Prut, conform tratatului ruso-turc de la București, a influențat viața politică și socială din Basarabia în perioada imediat următoare și a avut ca rezultat o serie de mutații în plan social-politic, dar și cultural, care nu puteau rămâne fără urmări și la nivel lingvistic. Aceste urmări pot fi remarcate și în cazul textelor religioase redactate în epoca respectivă. Este evident că până la 1812 bisericile din Moldova de Est își procurau cărțile de slujbă necesare din centre editoriale românești, mai ales de la Iași și Târgu-Neamț. Însă, după anexare, achiziționarea lor devenea din ce în ce mai anevoioasă. Lipsa cărților de slujbă bisericească, necesitatea de a comunica poporului basarabean hotărârile noii stăpâniri, precum și nevoia de a avea cărți începătoare de învățătură sunt cauzele care au motivat înființarea unei tipografii proprii, care să soluționeze aceste probleme [3, p.596]. În anul 1814, la solicitarea argumentată a mitropolitului G.Bănulescu-Bodoni, Sinodul din Petersburg a aprobat deschiderea „tipografiei exarhicești din Basarabia”, căreia, bineînțeles, i s-au impus și un șir de restricții, stipulate în Ucazul Sinodal, trimis mitropolitului: cărțile de slujbă urmau să fie tipărite în slavonește, după edițiile sinodale de la Moscova, dar și în

„moldovenește”, traduse numai de cât după aceleași ediții slavone [4, p.6], ca să poată fi pe înțelesul băștinașilor. În realitate însă, în prima jumătate a sec. al XIX-lea, toate cărțile bisericești apărute la Chișinău sunt, de fapt, retipăriri ale edițiilor de la Iași, Neamț, Buzău, Buda, Blaj sau Râmnic, cărora, pentru necesitățile de respectare a „literii” legii, li se pune pe foaia de titlu un adaos că ar fi fost „traduse din slavonește”, ceea ce era, în unele cazuri, adevărat, deoarece fuseseră transpuse din această limbă încă în ediția originală. Dar ele purtau girul lingvistic al limbii române literare folosite și în celelalte provincii românești [5, p.272]. Și alți cercetători susțin această idee: cărțile tipărite aici erau copii ale unor exemplare românești și mult mai rar erau traduceri ale unor ediții rusești apărute la Moscova sau Petersburg [6].

Tipografia exarhicească din Chișinău a funcționat până în 1883, când, prin hotărârea Sfântului Sinod rus, este închisă [7, p.18], reușind totuși să publice numeroase titluri de carte religioasă, printre care, în 1861, și *Antologhion*-ul, ce reproduce, după unele opinii, o ediție din Moldova de peste Prut [8, p.57], chiar dacă indicațiile Sinodului rus fuseseră altele.

Document de limbă scrisă din acest spațiu românesc izolat, *Antologhion*-ul de la 1861 constituie – prin particularitățile fenomenelor de limbă de ordin fonetic, gramatical și prin fondul lexical conținut – un material interesant pentru cercetarea filologică. Vom încerca să ne argumentăm afirmația printr-o prezentare a unor particularități ale structurilor sintactice din *Antologhion*-ul amintit *supra*, în privința cărora se impun câteva observații privind specificul lor în raport cu limba literară a epocii și cu faptele din alte texte de acest tip.

Este bine știut că traducătorii textelor sacre (din ebraică, greacă sau slavonă), fiind obligați să respecte și litera, și duhul originalului, se aflau într-o situație cu totul ingrată. Traducând noțiuni și concepte care aparțineau unor spații, epoci și tradiții culturale complet diferite, ei se confruntau atât cu problema de a găsi corespondențe perfecte, cât și cu cea de a identifica echivalentele corecte în limba-țintă, având grijă să le formuleze într-un limbaj accesibil cititorului. Fără să aibă cunoștințele moderne de traductologie, autorii traducerilor biblice recurg la diferite tipuri de echivalențe, cunoscute astăzi: exacte, inexacte, parțiale, cu termeni multipli, non-echivalențe [9, p.114]. Și aceasta din cauza că, așa cum afirmă unii cercetători, limba română din acea epocă era „o limbă încă prea tânără, încă nedesăvârșită, și nu în sensul în care orice limbă, ca orice organism viu, evoluează și se degradează, ci în sensul de încă nenăscută, niciodată ajunsă la un „ideal” de normă” [10, p.40].

Sintaxa *Antologhion*-ului oferă numeroase exemple ce pot fi încadrate în categoria unor fapte de limbă arhaică, pe care limba română literară actuală nu le mai păstrează, dar care se mai regăsesc în limbajul religios contemporan. Ne vom opri, în primul rând, asupra acelor fenomene care atrag atenția printr-o frecvență sporită.

Printre acestea se remarcă, în primul rând, numărul considerabil de construcții în care predicatul verbal sau verbul copulativ al predicatului nominal este elidat, fenomen specific literaturii române vechi. Spre exemplu: *Pogorātu-s-au în iad slava Ta și multă veselie ta* [a fost]: *supt tine vor aștearne gunoaiie și acoperământul tău viermi* [a fost] (p.120); *Dumnezeu în mijlocul ei* [stă] și nu se va clăti (p.294); *Domnul puterilor cu noi* [este], *sprijinitorul nostru, Dumnezeul lui Iakov* (p.294); *Acesta Dumnezeul nostru* [este] și nu se va adaoge altul spre dânsul (p.299); *că din tine va ieși mie căpetenie, ca să fie domn întru Israel: și ieșirea lui din început* [este], *din zilele veacului* (p.314). Absența verbului copulativ, precum și eliziunea predicatului verbal, semnlate, de altfel, și în limbajul bisericesc actual [11, p.151], se explică, la fel ca și alte fenomene de tip arhaic, prin fidelitatea traducerilor religioase făcute din slavonă, care „se caracteriza, între altele, și prin elipsa copulei” [12, p.322], fenomen specific, de altfel, și limbilor slave moderne.

Este de observat și prezența unor structuri de predicat verbal compus, alcătuite, de cele mai multe ori, după tiparele care s-au păstrat ulterior: *...în sfânta Biserică ai iubit a te sălășlui* (p.149); *Pentru aceasta vrând a o lăuda pre Dânsa* (p.151); *a te ruga... nu înceta* (p.207); *au sârguit a să închina lui Hristos cu daruri* (p.266); *să ne sârguim a-l întâmpina pre acesta* (p.272), altele – într-un mod ceva mai deosebit: *nu tăcea a striga* (p.202); *cu apele duhovnicești veselii a-i umplea nu înceta* (p.167) ș.a. Remarcabil e că acest semiauxiliar – *a înceta* – se mai construiește, în textul vizat, cu gerunziu: *Și acum, prea fericite Nicolae, nu înceta rugându-te lui Hristos Dumnezeu* (p.199); *Pentru aceasta rugându-te nu înceta* (p.201); *Maică Fecioară, să nu încetezi rugând pre Domnul ca să ne izbăvească pre noi* (p.92); *...pre acesta ca pre un Dumnezeu pururea pentru noi rugându-l nu înceta* (p.173). Este posibil ca asemenea construcție să fie rezultatul unei influențe a altor structuri perifrastice constituite din verbul *a fi* și un gerunziu, prezente masiv în textele religioase anterioare celui discutat aici, despre care se crede că „au fost preluate din textele religioase slavonești, ai căror traducători le imitaseră din grecește” [13, p.XLII]. Numărul atestărilor acestor construcții perifrastice sunt în continuă creștere pe parcursul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea și cad în desuetudine în secolul al XIX-lea, în limba

literară [13, p.XLII], persistând, după cum observăm, în textele religioase, care întotdeauna au avut un caracter mai conservator în raport cu alte stiluri.

Un fenomen datorat tot influențelor textului de origine străină este prezența gerunziilor adnominale, care, în opinia unor cercetători, sunt niște calchieri după limba greacă, rezultate în urma traducerii anumitor participii grecești [14, p.95], care ar fi trebuit echivalate prin propoziții atributive (*mergând = care merge*). Spre exemplu: *și să vedem pre Fecioara cu simțirile ceale sufletești mergând să nască în peșteră pre Domnul tuturor și Dumnezeul nostru* (p.284-285) [*pre Fecioara ... mergând să nască = pre Fecioara ... care mergea să nască*].

Trebuie semnalată și frecvența sporită a elementului predicativ suplimentar: *și întru ani Cel fără de ani să veade prunc* (p.266); *și să se arate prunc cu scutece înfășat* (p.267); *Hristos Cel ce vine izbăvire* (p.270); *Domn pre Tine știindu-te ceriurile* (p.270); *pre carele l-au pus moștenitoriu tuturor* (p.295); *și Dumnezeu om s-au făcut* (p.275) ș.a.

Printre fenomenele care au urmat o altă evoluție în istoria limbii române se înscrie și recțiunea unor verbe din textul *Antologhion*-ului, între care regimul prepozițional deosebit de cel din limba română literară actuală, conservat însă în textul contemporan de rugăciune [15, p.13]: *... cătră tine caz, preacurată, îndură-ți spre mine mila ta* (p.117); *să se milostivească spre noi* (p.73), *... ca să se milostivească spre smeritul meu suflet* (p.73); *în ce chip dorește cerbul de izvoarele apelor, așa dorește sufletul meu cătră Tine, Hristoase Dumnezeule* (p.161); *Dorind de cruce, ucenice al lui Hristos* (p.169); *Pentru aceasta mă închin, Fiule, milostivirii Tale ceii multe și măririi ceii negrăite, care ai arătat spre mine* (p.265); *Fericit bărbatul care nădăjduiaște spre dânsul* (p.311) etc.

Unele verbe (locuțiuni / expresii verbale, perifraze), care, în limba actuală, se construiesc prepozițional, cunosc în textul analizat un regim datival, fenomen de asemenea atestat în textul contemporan de rugăciune [15, p.14]: *Vieții îngerești să râvnim* (p.131); *... ca păcatelor murind, să viețuim dreptății* (p.160); *Slavei s-au învrednicit de la Hristos Dumnezeu de unde ai fost podoaba cuvioșilor și cetățean pustiei dupre vrednicie lăudat* (p.192); *Strălucit ca fulgerul spre lumină păgânilor ai ieșit* (p.172); *... ca să ne învrednicească iertării de greșeale* (p.195); *... raiul ai deschis, Mântuitoriule, tâlhariului celui ce cu credință au venit la Tine, și desfătării s-au învrednicit mărturisindu-să Ție* (p.57); *Deci pre cei ce nădăjduiesc întru Tine, învredniceaște-i Dumnezeestei slave* (p.62); *Ce voiu răsplăti Domnului pentru toate care au dat mie* (p.87); *Și mireazmei Mirului miei să ne împărtășim* (p.110); *Tu și talantul cel dat ție l-ai înmulțit și celor ce au venit după tine nu le-ai pizmuț* (p.201); *Prin gând s-au învățat Daniil iubitoriule de oameni tainelor tale* (p.225); *și ție să viețuim, Stăpânului nostru și făcătoriuului de bine* (p.308); *Și așa urmând poruncilor Tale...* (p.308); *Veniți să ne bucurăm Domnului* (p.312); *și eu desfătării raiului mă împărtășesc* (p.312) ș.a.

Dativul are, de foarte multe ori, valoare posesivă, pronumele posesiv sau personal fiind reluat uneori printr-un adjectiv posesiv: *...ca pre un lăcuitoriu și păzitoriu cetății aceștia* (p.66); *Te-ai arătat lăcaș luminii ceii neapropiate și Dumnezeiești* (p.135); *Liman văduvelor și Părinte săracilor, agiutoriu celor din necaz, prea ales, celor ce plâng mângâiare, păstoriu și povățuitoriu tuturor celor ce rătăcesc...* (p.208).

Complementul direct animat se construiește, de regulă, cu prepoziția *pe / pre*, conform unei norme fixate demult în limba literară, și fără prepoziție în cazul complementului direct inanimat: *vine acum ... împăratul păcii, Fecioară, să sfărâme pre vrăjmașii ca un puternic și să împace viața noastră cea de războiu impresurată* (p.275); *pre cela ce cu Cuvântul de fapta cea necuvântătoare ne-au dezlegat pre noi pământeanii* (p.285). Destul de numeroase însă sunt construcțiile cu funcție de complement direct, exprimate prin forme pronominale personale accentuate și neaccentuate, care se succedă, generând structuri de tip pleonastic: *păstori cu îngerii vor să-L slăvească pre El* (p.265); *Cum Te va încăpea peștera pre Tine?* (p.266); *Mai nainte te-au văzut pre tine munte oarecând Daniil prorocul* (p.273); *Pre Tine Te laud, Împărate cel înfășat cu scutece* (p.275); *din stăpânia celui strein izbăvind-ne pre noi cei supuși stricăciunii* (p.290); *Fiiule prea dulce, cum Te voiu hrăni pre Tine Cela ce dai hrană tuturor; cum Te voiu ținea pre Tine Cela ce ții toate cu voia; cum Te voiu înfășa pre Tine, Cel ce înfășuri tot pământul cu neguri?* (p.291).

Atributul acordat antepus are, de cele mai multe ori, forma nearticulată, numele determinat fiind definit: *Lăudăm mare și înfricoșată taina ta* (p.167); *... ca să dobândim Dumnezeiască strălucirea Fiului Tău* (p.175); *... nu trece amară suspinarea mea* (p.176).

Au fost atestate numeroase structuri în care cazurile genitiv-dativ sunt articulate la toți constituenții grupului nominal. Se știe că, în limba română, encliza articolului definit, care și-a păstrat mai bine decât numele

flexiunea cazuală, a suplinit pierderea desinențelor cazuale latine și a consolidat, în acest fel, tiparul latin, caracterizat prin postpunerea mărcilor de caz. Așadar, dubla articulare a grupului nominal (la nume și la adjectivul antepus sau postpus) se corelează cu funcția articolului enclitic de marcă a cazului genitiv-dativ. De exemplu: *Bincredinciosului și Blagoslovitului și de Hristos iubitorului sângur Stăpânitorului Marelui Domnului nostru de Dumnezeu încununatului și prea înălțatului Alexandru Nicolaevici, împăratului și a toată Rossia sângur Stăpânitorului...* (p.305).

O construcție veche, frecvent remarcată în scrisul românesc din secolul al XVII-lea – al XVIII-lea [14, p.86], prezentă în textul analizat, dar menținută și în limbajul religios actual [11, p.151], este apozitia acordată: *...întreită cântare lui Dumnezeu îndreptătorului cu buze de văpaie cântați* (p.121); *Cetatea lui Dumnezeu împăratului tuturor* (p.43); *carii s-au închinat Ție, Împăratului și Dumnezeu* (p.268); *lui Hristos împăratului tuturor celui ce s-au născut daruri aduc, aur și smirnă și tămâie* (p.287-288).

Sunt atestate și cazuri de exprimare a atributului genitival postpus unui nume definit însoțit de articolul *a*. Spre exemplu: *... și slujitorilor ai Cuvântului să dezlegați pre toți de legăturile a multe greșeale* (p.174); *Omule a lui Dumnezeu și credincioasă slugă și ispravnice al tainelor Lui* (p.201).

Sintaxa *Antologhion*-ului, ca, de altfel, și a altor texte religioase, se caracterizează și printr-o topică aparte, fidelă normelor limbii române literare vechi. Printre particularitățile acesteia remarcăm:

a) antepunerea atributelor acordate (iar uneori și neacordate): *... ca să laud slăvita și purtătoarea de lumină și fericită pomenirea ta cu cântări* (p.87);

b) postpunerea adverbului *foarte* față de verbul-regent: *Iară și văzind Steaua, s-au bucurat cu bucurie mare foarte* (p.304); *Atuncea Irod văzind că s-au batjocorit de Maghi, s-au mâniat foarte* (p.307);

c) ordinea dislocată a cuvintelor, calchiată după modelul grecesc: *Al tainelor lui Dumnezeu celor negrăite și Dumnezeiești văzind în Fecioară darul arătat și plinit cu adevărat mă bucur* (p.151); *Ale Strămoșilor astăzi credincioșii săvârșind poruncile* (p.229); *Ale prorocilor celor de Dumnezeu grăitori cuvintele acum s-au plinit* (p.275) ș.a.

Succintele observații asupra structurilor sintactice găsite și realizate în scopul respectării cât mai fidele a originalului textului religios, reprezentat aici prin *Antologhion*-ul tipărit la Chișinău, ilustrează clar efortul autorilor de a reda cât mai exact posibil construcțiile inerente unui text de acest tip. Evoluția ulterioară a stilului religios a demonstrat viabilitatea sau efemeritatea modelelor propuse de vechii traducători ai textului sacru.

Referințe:

1. COȘERIU, E. *Sincronie, diacronie și istorie: problema schimbării lingvistice* / Trad. de N.Saramandu. București: Editura Enciclopedică, 1997. ISBN 973-45-1203-4
2. OPREA, I. *Curs de filozofia limbii*. Suceava: Editura Universității Suceava, 2001, ISBN: 973-8293-00-6
3. MIHAILOVICI, P. Tipăriturile românești în Basarabia (1812-1918). În: *Revista Fundațiilor Regale*, 1941, nr.8-9, p.596-601.
4. FUȘTEI, N. 200 de ani de la înființarea Tipografiei Eparhiale de la Chișinău. În: *Curierul ortodox*, 2014, nr.3 (273).
5. MIHAIL, Z. Rezistența prin cultură în Basarabia în secolul al XIX-lea. Predică religioasă. În: *Români majoritari, români minoritari: interferențe și coabitări lingvistice, literare și etnologice* / Materialele Simpozionului internațional, Iași, 19-21 septembrie 2007. Iași: Alfa, 2007, p.271-289.
6. RUSNAC, M. *Circulația cărților bisericești în Basarabia țaristă* [Accesat: 21.09.2016], Disponibil http://www.istoria.md/articol/450/Circulația_cărților_bisericești_în_Basarabia_țaristă
7. COLESNIC-CODREANCA, L. *Limba română în Basarabia (1812-1918)*. Studiu sociolingvistic pe baza materialului de arhivă. Chișinău: Museum, 2003, ISBN: 9789975906791
8. CIOBANU, Șt. *Cultura Românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*. Chișinău: Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi”, 1992. ISBN 588 55 00452
9. CHIRILĂ, A., ȚĂRA, G.B. Opțiuni și constrângeri lexico-semantice în traduceri de text biblic. În: *Perspective asupra textului și discursului religios*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p.111-123.
10. LUNGU BADEA, G. *Idei și metaidei traductive românești (secolele XVI-XIX)*. Timișoara: Eurostampa, 2013. ISBN 978 6065696266 6065696269
11. DIMA, V.S. Elemente arhaice în limbajul bisericesc actual – Molitvelnicul. În: *Limba Română*, LI, 2002, nr.4-6, p.143-164.
12. GHEȚIE, I (coord.), CHIVU, Gh., FRÂNCU, C. et al. *Istoria limbii române literare: epoca veche (1532-1780)*. București: Editura Academiei Române, 1997. ISBN 9732705736

13. ARVINTE, V. *Normele limbii literare în Biblia de la București (1688)*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2004. 188 p.
14. MOLDOVANU, I. Structura lingvistică a Bibliei de la București și problema contribuției sale la dezvoltarea limbii române literare. În: *Anuar de Lingvistică și Istorie Literară* (Iași), 2012, nr.5, p.65-100.
15. TELEOACĂ, D.-L. Particularități morfosintactice ale textului contemporan de rugăciune (I). În: *Limba Română* (Chișinău), XXI, 2011, nr.11-12, p.12-16.

Prezentat la 20.10.2016